

Stanisław Mędała

Aktualne ujęcie eklezjologii w czwartej Ewangelii

Studia Theologica Varsaviensia 20/2, 73-81

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kościół jako całości. Stąd nadanie władzy uczniom przez Chrystusa Zmartwychwstałego nie dotyczy przywódców Kościoła, lecz wszystkich wierzących. Każdy wierzący ma być uczniem Jezusa; każdy ma Go słuchać, uczyć się, służyć i iść za Nim. Natomiast zadanie pouczania, strzeżenia czystości wiary i prowadzenia wierzących nie spełnia u Jana hierarchia, lecz Duch Paraklet.

Z drugiej strony tacy egzegeci, jak C. K. Barrett, R. Schnackenburg, D. Mollat i M.-É. Boismard dostrzegają w czwartej Ewangelii o wiele wyraźniejszy obraz Kościoła, niż zdawałoby się na pierwsze wejrzzenie.

C. K. Barrett stwierdza w swym komentarzu, że „Jan pisze z troską o Kościół, który zrodził się z męki i uwielbienia Jezusa”⁷. Na wyraźny obraz Kościoła u ewangelisty wskazuje — według niego — przeciwstawianie chrześcijan judaizmowi, który w czasie powstania czwartej Ewangelii przedstawiał się jako zorganizowana społeczność religijna⁸. Pisząc z myślą o Kościele, ewangelista wyraża teologiczny punkt widzenia. Zachowuje on jednak poczucie rzeczywistości historycznej. Gdy mówi np. o uczniach Jezusa, wskazuje na konkretnych apostołów, ale równocześnie daje czytelnikowi do zrozumienia, że Kościół bierze swój początek w działalności apostołów, którzy stanowią prefigurację Kościoła, zajmują w nim równocześnie uprzywilejowane miejsce. Barrett uwydatnia zwłaszcza eklezjologiczny charakter tematu powołania ludzi przez Boga do stania się dziećmi Bożymi i wymogów etycznych związanych z tym powołaniem. Za podsumowanie eklezjologii uważa on symboliczną mowę o Dobrym Pasterzu (10,1—16) i o Krzewie Winnym (15,1—6).

R. Schnackenburg⁹ dowodzi, iż podobnie jak u Łukasza, tak samo w czwartej Ewangelii można dostrzec rozróżnienie między czasem Jezusa i czasem Kościoła, chociaż w odróżnieniu od Łukasza Jan nie oddziela czasu Kościoła od czasu Jezusa. Rzeczywistość kościelna jest łatwo dostrzegalna w słowach Jezusa. „Spojrzenie Jezusa jest zawsze zwrócone w przyszłość, w której, po swym uwielbieniu, dopełni swego dzieła na ziemi (19,30), owocnego dla wszystkich (12,24.32;

⁷ *The Gospel According to St. John*, Second Edition, Philadelphia 1978, 93.

⁸ Tamże, 92nn.; *The Gospel of John and Judaism*, Philadelphia 1975 (passim).

⁹ *Die Kirche im Neuen Testament*, Freiburg im Br. 1961, 93—106; *Das Johannesevangelium*, I Teil, Freiburg im Br. 1965, 143—146; *Das Johannesevangelium*, III Teil, Freiburg im Br. 1976, 237—245.

17,2.21) przez Ducha Świętego (por. wypowiedzi na temat Parakleta) i przez działalność swoich uczniów (15,27; 17,18; 20,21)"¹⁰.

Schnackenburg uważa, iż w czwartej Ewangelii wymienione są wszystkie zasadnicze elementy eklezjologiczne. Jezus ma na uwadze Kościół, gdy mówi o trzodzie. W rozdz. 21 Jezus powierza władzę Piotrowi. Wyraźny obraz Kościoła znajduje się w mowach pożegnalnych. Kościół jest rzeczywistością obecną w świecie i bliską urzeczywistnienia, choć nie jest z tego świata (17,14nn.). Obraz winnego krzewu i latorośli w J 15, ukazujący jedność wiernych z Chrystusem jest paralelny do Pawłowego pojęcia Kościoła jako ciała Chrystusa. Tylko w Kościele jest możliwość trwania w Jezusie. Janowy Kościół ma bowiem doświadczenie Słowa (6,63b; 8,31.51; 17,14.17) i Jezusa (6,57). Jezus jest obecny w kulcie, który obejmuje słowo i sakrament. Czwarta Ewangelia zna sakrament chrztu (rozdz. 3) i Eucharystię, posługi i urzędy, społeczność wierzących, którzy czerpią swą jedność od Chrystusa; zna także misję wśród Samarytan (rozdz. 4) i wśród Greków.

Zdaniem D. Mollat¹¹, umieszczając działalność Jezusa na tle świąt żydowskich w ramach kultu żydowskiego, ewangelista sugeruje również kult chrześcijański i święta kościelne. Idea nowego kultu występuje w takich symbolach, jak: nowa świątynia (2,21), wywyższenie Chrystusa na wzór węża na pustyni (3,14), chleba życia (6,32n.49), strumienia wody żywej (7,37), światłość towarzysząca wierzącym (8,12) i trzoda Boża prowadzona przez Dobrego Pasterza (10,16; 21,15—17). Kościół ma związek z Izraelem (np. krzew winny), ale rodzi się dopiero z tchnienia Ducha Świętego. W interpretacji Mollat w J 21 jest wyrażona myśl, że Kościół stanowi społeczność hierarchiczną, w której Piotr otrzymał władzę rządzenia (21,15—17). Umiłowany uczeń uznaje prymat Piotra (20,5n.). „Tajemnica Kościoła, według czwartej Ewangelii, polega w końcu na uczestnictwie wszystkich ludzi w Jezusie Chrystusie w jednej miłości, którą Ojciec od wieczności kocha swego Syna (17,26)"¹².

Szerokie wymiary eklezjologiczne czwartej Ewangelii do-

¹⁰ *Die Kirche im Neuen Testament*, 96n.

¹¹ *L'Evangile selon saint Jean*, Paris 1960, 23—25; *Jean l'évangéliste, Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique* 8 (1972) 192—247, zwł. 219nn.

¹² *L'Evangile selon saint Jean*, 24.

strzega M.-É. Boismard¹³. Uwydatnia on, że u Jana Kościół stanowią wszyscy, którzy przychodzą do Jezusa, by słuchać Jego nauki i iść z Nim. Kształtuje się on poczynając od małego kręgu Żydów, stanowiących „resztę” zapowiedzianą przez proroków, których Jezus zgromadzi w jedność (11,20—22). Kościół ma organiczną więź z Chrystusem. Jest on oblubienicą Chrystusa (3,26.29), jakby nową Ewą, która wychodzi z przebitego boku Adama (19,34); poczyną się w bólach (16,21—22), a rodzi się do życia przez dar Ducha, który sprawia zmartwychwstanie Chrystusa. Jako symbole Kościoła Boismard uważa zwłaszcza tunikę Chrystusa (19,23)¹⁴, sieć wypełnioną rybami, która się nie rozrywa (21,11), dom Marii w Betanii (12,3) oraz Matkę Jezusa, nową Ewę, która jest obecna u stóp krzyża (19,25—27) i na początku publicznej działalności Jezusa (2,2—5).

Niemal wszyscy egzegeci dostrzegają, że eklezjologia Janowa łączy się z chrystologią, ale w różny sposób wyjaśniają to powiązanie. Podczas gdy dla jednych eklezjologia czwartej Ewangelii opiera się na chrystologii i z niej wyrasta, dla innych eklezjologia jest śladem ingerencji innego autora. powszechnie uznaje się eklezjologiczny charakter J 21 (potwierdzenie prymatu Piotra, cudowny połów ryb, łódź i sieć napełniona 153 rybami, prośectwo dotyczące losu Piotra i umiłowanego ucznia)¹⁵, ale jego łączność z Ewangelią jest różnie interpretowana. W dalszym ciągu pojawiają się głosy, że J 21 stanowi jednorodną całość z resztą Ewangelii i nawiązanie do Prologu¹⁶. Jednak wielu egzegetów uważa ten rozdział za późniejszy dodatek¹⁷ lub za korektę redaktorską¹⁸. Oczywiście rzutuje to na rozumienie łączności eklezjologii z chrystologią. W związku z tym rodzi się pytanie o powód eklezjologicznej reinterpretacji czwartej Ewangelii lub o tło powiązania eklezjologii z chrystologią.

¹³ *L'Évangile de Jean (Synopse des Quatre Évangiles en français, t. III)*, Paris 1977, 55n.

¹⁴ W sensie eklezjologicznym tunikę Chrystusa interpretuje J. de la Potterie. *La tunique sans couture, symbole du Christ grand prêtre?*, *Biblica* 60 (1979) 255—269.

¹⁵ Por. S. Marrow, *Jo 21: Indagatio in Ecclesiologiam Ioanneam, Verbum Domini* 45 (1965) 47—51.

¹⁶ Por. B. de Solages, *Jean et les synoptiques*, Leiden 1979, 193nn.

¹⁷ Por. B. Lindars, *Behind the Fourth Gospel*, London 1971, 62—78; tenże, *The Gospel of John*, London 1972, 51.

¹⁸ Tak rozumie J 21 np. R. Bultmann, *Das Evangelium nach Johannes*, 542n.

II. WYJASNIANIE STOSUNKU EKLEZJOLOGII DO CHRYSOLOGII W CZWARTEJ EWANGELII

W interpretacji stosunku eklezjologii do chrystologii w czwartej Ewangelii da się wyróżnić aktualnie trzy zasadnicze kierunki. Zdaniem niektórych egzegetów eklezjologia stanowi dzieło innego autora przy przeróbce pisma o charakterze chrystologicznym na tle sporów wewnątrzkościelnych. Drugie ujęcie traktuje powiązanie eklezjologii z chrystologią jako wynik rozwoju Kościoła Janowego i odbicie jego struktury w czwartej Ewangelii. Trzecie ujęcie wyjaśnia powiązanie eklezjologii z chrystologią na tle procesu redakcyjnego czwartej Ewangelii, traktując eklezjologię jako główny temat ewangelisty.

1. Eklezjologia jako dzieło innego autora

Reprezentatywne ujęcie eklezjologii jako dzieła innego autora na tle sporów wewnątrzkościelnych podaje W. Langbrandtner¹⁹. Wyodrębnia on w czwartej Ewangelii pismo podstawowe, ułożone koło 80 r., i rozszerzenie tego pisma przez innego autora koło 100 r. Pismo podstawowe, napisane przez autora pochodzącego ze środowiska gnostyckiego, ukazuje Jezusa jako objawiciela Boga. Rozszerzenie tego pisma przez redaktora kościelnego wprowadza temat posłannictwa Jezusa i wcielenia oraz oparte na tych tematach elementy eklezjologiczne. Powodem przepracowania chrystologii objawieniowej w chrystologię z implikacjami eklezjologicznymi było błędne rozumienie dokumentu podstawowego w Kościele Janowym. Langbrandtner nie rozstrzyga, czy rozdział 21 został napisany przez tego samego autora, który przepracował pismo podstawowe w duchu kościelnym, czy też został dodany później, ale eklezjologię w nim zawartą uważa za dopełnienie innych tekstów. Jako podmiot władzy powierzonej przez Chrystusa uważa nie Piotra i grupę dwunastu, lecz wszystkich wiernych, reprezentowanych przez uczniów.

Na tle sporów wewnątrzkościelnych znanych z listów Janowych interpretuje eklezjologię czwartej Ewangelii także G. Richter²⁰. Wyodrębnia on trzy etapy w genezie czwartej

¹⁹ *Weltferner Gott oder Gott der Liebe. Der Ketzerstreit in der johanneischen Kirche*, Frankfurt am M. 1977, 111—113.

²⁰ *Präsentische und futurische Eschatologie im 4. Evangelium*, w: *Gegenwart und kommendes Reich*, hrsg. P. Fiedler und D.

Ewangelii. Pierwszy etap stanowi pismo podstawowe, które miało obejmować „Ewangelię znaków” i paralelny do synoptycznego opis męki. Pismo podstawowe miało być najpierw przerobione w duchu tzw. wyższej chrystologii, a gdy ta spotkała się z niewłaściwą interpretacją w Kościele Janowym, jakiś redaktor przerobił pismo podstawowe w duchu teologii inkarnacjonistycznej, kładąc szczególny nacisk na Kościół i na sakramenty.

Obydwaj autorzy doskonale uwydatniają łączność eklezjologii Janowej z ideą wcielenia i posłannictwa Jezusa, ale eklezjologię uważają oni za własność innej wspólnoty kościelnej niż tzw. wyższa chrystologia. Zarówno Langbrandtner jak i Richter u podstaw eklezjologii Janowej suponują kryzys, którego obraz dają listy Janowe.

2. Eklezjologia czwartej Ewangelii jako odbicie struktury Kościoła Janowego

Liczni komentatorzy podkreślają, że eklezjologia czwartej Ewangelii nie ma charakteru teoretycznego, lecz stanowi wyraz konkretnej rzeczywistości kościelnej, którą Käsemann nazywa „ecclesiola in ecclesia”²¹, O. Cullmann „kręgiem Janowym”²², a inni „szkołą Janową”²³ lub „Kościołem Janowym”²⁴, a jako główne tło sformułowania elementów eklezjologicznych w czwartej Ewangelii uważa się nie tyle spory wewnętrzkościelne, ile raczej konfrontację Kościoła Janowego z judaizmem, kołami Jana Chrzciciela i światem pogańskim.

Jak w studiach nad eklezjologią św. Pawła ks. rektor J. Stępień systematycznie przebadał wypowiedzi Apostoła Narodów dotyczące judaizmu w porządku chronologicznym i na ich tle wyjaśnia różne etapy w rozwoju myśli Pawłowej na temat stosunku Kościoła do judaizmu²⁵, podobnie w

---

Zeller, Stuttgart 1975, 117—152 (= Studien zum Johannesevangelium, hrsg. J. Hainz, Regensburg 1977, 346—382).

²¹ W takim znaczeniu używa on w dz. cyt. słowa „Gemeinde”.

²² *Der johanneische Kreis*, Tübingen 1975.

²³ Por. R. A. Culpepper, *The Johannine School*, Ann Arbor 1974.

²⁴ Por. ks. F. Gryglewicz, *Kościół Janowy a teologia czwartej Ewangelii*, Ruch Biblijny i Liturgiczny 32 (1979) 34—46.

²⁵ Por. zwłaszcza *Eklezjologia św. Pawła*, Poznań 1972, 160—163; *Teologia św. Pawła*, Warszawa 1979, 345—347.

studiach nad czwartą Ewangelią L. Martyn²⁶ dostrzegł ewolucję w stosunkach Kościoła Janowego do judaizmu. W pierwszej fazie, przed spisaniem Ewangelii, Kościół Janowy tworzyła mesjańska grupa żydowska, wywodząca się z kół Jana Chrzciciela, która uznawała Jezusa za Mesjasza, Syna Bożego. W drugim etapie Kościół Janowy wszedł w konflikt z judaizmem oficjalnym ze względu na swą charakterystyczną chrystologię, na skutek czego został odłączony od judaizmu. Trzeci etap w historii Kościoła Janowego stanowi proces usamodzielniania się od judaizmu i tworzenia odrębnych struktur.

Hipotezę Martyna pogłębił i dokładniej rozpracował R. E. Brown²⁷. Według Browna zasadniczy impuls do rozwinięcia tzw. wyższej chrystologii w Kościele Janowym, która spowodowała konflikt z judaizmem oficjalnym, było wejście do niego Hellenistów i Samarytan. Wraz z rozwojem chrystologii szedł w parze rozwój eklezjologii, gdyż Kościół Janowy miał świadomość odrębności nie tylko w stosunku do judaizmu, kół Jana Chrzciciela i świata pogańskiego, lecz również świadomość pewnej wyższości w stosunku do innych kościołów apostoelskich. Eklezjologia czwartej Ewangelii stanowi zatem z jednej strony odbicie struktury Kościoła Janowego, a z drugiej strony konfrontację z niewierzącymi (Żydami, uczniami Jana Chrzciciela, światem pogańskim) i z innymi ugrupowaniami chrześcijańskimi. Główną ideą jest w niej podkreślenie, że istotny czynnik w życiu chrześcijańskim stanowi działanie Ducha Parakleta, osobista wiara, dawanie świadectwa i miłość wzajemna, a struktury zewnętrzne pełnią rolę drugorzędną. Specjalne miejsce Kościoła Janowego w Kościele powszechnym symbolizuje stosunek umiłowanego ucznia do Piotra.

---

²⁶ *Glimpses into the History of the Johannine Community*, w: *L'Evangile de Jean*, éd. M. de Jonge, Gembloux 1977, 149—175; *The Gospel of John in the Christian History*, NY 1978, 90—121, *History and Theology in the Fourth Gospel*. Revised and Enlarged, Nashville 1979 (1 wyd. w 1968).

²⁷ *The Gospel According to John*, NY 1966, CV—CXIV; *Johannine Ecclesiology — The Community's Origins*, *Interpretation* 31 (1977) 379—393; *Other Sheep not of this Fold*. *The Johannine Perspective on Christian Diversity in the Late First Century*, *Journal of Biblical Literature* 97 (1978) 5—22; *The Community of the Beloved Disciple. The Life, Loves, and Hates of an Individual Church in the New Testament*, NY 1979.

3. Eklezjologia czwartej Ewangelii jako temat teologiczny ewangelisty

W egzegezie współczesnej uwydatniono złożony charakter czwartej Ewangelii zarówno pod względem literackim, jak i teologicznym. Tego rodzaju złożoność w pewnej mierze wyjaśnia postulat szkoły Janowej lub odrębnej struktury Kościoła Janowego. Mając jednak na uwadze charakterystyczne elementy stylu Janowego w dalszym ciągu wielu egzegetów uważa, że są one nie tyle wskaźnikiem charakterystycznej wspólnoty, ile raczej jednego autora. Reprezentantem tego poglądu jest R. Schnackenburg i M.—É. Boismard.

R. Schnackenburg²⁸ odróżnia wprawdzie trzy etapy w powstawaniu czwartej Ewangelii pochodzące od różnych autorów — umiłowanego ucznia, ewangelisty i redaktora — ale Ewangelię traktuje on w zasadzie jako dzieło ewangelisty. Dodatki redakcyjne (jak np. I 21) uważa on za pochodzące z tradycji Janowej, które zgadzają się z koncepcjami teologicznymi ewangelisty. Zatem eklezjologia w czwartej Ewangelii ma charakter jednorodny, organicznie związany z chrystologią, świadomie uwydatniając chrystocentryczny aspekt Kościoła. Zdaniem Schnackenburga nie ma dostatecznych podstaw, aby w Kościele Janowym dopatrywać się marginesowej pod względem geograficznym i teologicznym społeczności wiernych, która określałaby swoje miejsce w stosunku do Kościoła powszechnego. Kościół Janowy z jego specyficznym doświadczeniem duchowym należy traktować w ramach starożytnego chrześcijaństwa.

Podobne stanowisko zajmuje w swej *Synopsie* M.—É. Boismard²⁹. Wyodrębnia on cztery redakcje tekstu czwartej Ewangelii, ale zasadniczą myśl chrystologiczną i eklezjologiczną przypisuje jednemu autorowi. Pierwsza redakcja, zawierająca krótki opis działalności Jezusa od świadectwa Jana Chrzciciela do czasu ukazywania się Zmartwychwstałego, miała powstać na terenie Palestyny, koło 50 r. (tzw. dokument C). Inny autor, utożsamiany z Janem Prezbiterem, znanym z przekazu Papiasza (u Euzebiusza, HE III, 39,4), w dwóch kolejnych redakcjach w Palestynie (= Jan II-A) i w Efezie (= Jan II-B) miał wzbogacić i przepracować poprzednie dzie-

²⁸ Das *Johannesevangelium*, passim; *Die johanneische Gemeinde und ihre Geisterfahrung*, w: *Die Kirche des Anfangs. Für Heinz Schürmann*, Freiburg im Br. 1978, 277—306.

²⁹ Dz. cyt., 53—59 i passim.

ło, korzystając w redakcji efeskiej z Ewangelii synoptycznych i Corpus Paulinum. Ostatniej redakcji miał dokonać kompilator, który połączył ze sobą poprzednie redakcje, układając tekst w oparciu o kryteria nie tyle logiczne, ile raczej mistyczne.

Zasadnicze elementy eklezjologiczne — w ujęciu Boismarda — pochodzą z redakcji efeskiej od Jana Prezbitera, który wniósł także najważniejsze idee chrystologiczne. Eklezjologia ta bierze pod uwagę eklezjologię Ewangelii synoptycznych i św. Pawła. Stanowi ona rozwinięcie i pogłębienie eklezjologii tradycyjnej w świetle odrębnej chrystologii Janowej. W pierwszych dwóch etapach redakcyjnych mamy do czynienia z eklezjologią niewyraźną, gdy ewangelista ukazuje uczniów Jezusa, przeciwstawia ich wiarę niewierze Żydów oraz przeciwstawia uczniów Jezusa i świat. Natomiast w trzecim etapie redakcyjnym (Jan II-B) eklezjologia stanowi główną troskę ewangelisty, który wprowadza rozdz. 21, główne symbole Kościoła, rozmieszcza działalność Jezusa na tle świąt żydowskich z uwydatnieniem roli Paschy, podczas gdy w poprzednich redakcjach działalność Jezusa skupiała się głównie wokół Święta Namiotów. Ostatni redaktor zmodyfikował zbyt ostre przeciwstawienie uczniów Żydom i światu, wstawiając słowa Jezusa, że „zbawienie bierze początek od Żydów” (4,22) oraz o zesłaniu Syna dla zbawienia świata. Również ostatniemu redaktorowi Boismard przypisuje wypowiedź Jezusa w 15,20c: „Jeżeli moje słowo zachowali, to i wasze będą zachowywać” oraz wypowiedź o posłannictwie uczniów w stosunku do świata (17,21).

ZAKOŃCZENIE

Z przeglądu aktualnych ujęć eklezjologii czwartej Ewangelii wynika, że specyficzny charakter myśli Janowej na temat Kościoła staje się zrozumiały na tle historii Kościoła Janowego i procesu redakcyjnego czwartej Ewangelii. Głębsze wniknięcie w historię redakcji tekstów eklezjologicznych oraz ich zaplecze historyczno-teologiczne obala pogląd R. Bultmana i jego zwolenników, że czwarta Ewangelia nie jest zainteresowana eklezjologią. Należy raczej przyjąć, że jest to dzieło wybitnie kościelne, które świadomie poucza o naturze i misji Kościoła. Natomiast polemiczne ujęcie niektórych elementów eklezjologicznych powinno być rozumiane nie tylko na tle kryzysu w Kościele Janowym, lecz głównie na tle konfrontacji

Kościół z kołami Jana Chrzciciela, judaizmem i światem pogańskim.

Current Issues in the Johannine Ecclesiology

Summary

The contemporary exegesis of the Fourth Gospel seems to devote considerable attention to ecclesiology, though the interpretations are by no means univocal. Scholarly opinions vary not only on much points as the interpretation of ecclesiological texts and references to the constitutive elements of the Church, but also with regard to the understanding of the relationship between ecclesiology and christology.

The interpretation of the ecclesiological texts in the Fourth Gospel varies between individualistic readings of R. Bultmann, E. Schweizer, E. Käsemann and institutional readings of C. K. Barrett, R. Schnackenburg, D. Mollat, M.—É. Boismard. Almost all exegetes note the link between ecclesiology and christology of the Fourth Gospel. The interpretation of the relationship between ecclesiology and christology may be divided into three major orientations. According to some authors (W. Langbrandtner, G. Richter) ecclesiology and christology are not the work of one writer; the former is said to have developed against the background of disputes within the church. Others, like J. L. Martyn and R. E. Brown, view Fourth Gospel ecclesiology mainly as a reflection of the structure of Johannine Church; it is said to have acquired its shape in the course of christological disputes, particularly with Judaism. The third orientation treats the ecclesiology of the Fourth Gospel as the evangelist's primary theological theme and explains its organic connexion with christology in the context of the editorial process (R. Schnackenburg, M.—É. Boismard).

S. Mędala